

ПСИХОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ, ЕТАПИ, СТРАТЕГІЇ, УМІННЯ ТА НАВИЧКИ УСНОГО ПОСЛІДОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Постановка проблеми. Навчання усного послідовного перекладу повинно ґрунтуватися на чіткому визначенні етапів, стратегій, умінь і навичок УПП, оскільки без усвідомлення згаданих вище складників керування процесом формування фахової компетентності майбутнього перекладача може виявитися ускладненим.

Аналіз попередніх досліджень. Питання побудови моделі перекладу не є новим у царині перекладознавства й методики викладання перекладу (див., наприклад, [3; 4; 5; 6; 9]). Утім слід зазначити, що згадані праці стосуються розробки моделі перекладу загалом, а психологічній моделі усного послідовного перекладу (УПП) із застосуванням перекладацького скоропису приділено недостатню увагу.

Метою цієї статті, відповідно, є побудова психологічної моделі УПП із застосуванням перекладацького скоропису, а також визначення його етапів, стратегій, умінь та навичок. *Об'єктом* виступає УПП, а *предметом* — притаманні йому ознаки, що можуть допомогти побудувати згадану модель.

Виклад основного матеріалу. Процес перекладу починається зі встановлення перекладачем відповідності цільових установок тексту оригіналу (ТО) та тексту перекладу (ТП), сприймання ТО мовою оригіналу, а завершується породженням ТП мовою перекладу. Узагальнено його можна представити в такий спосіб [1]:

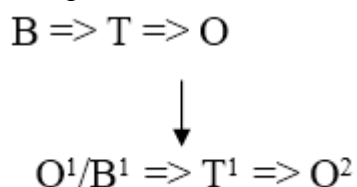


Рис 1. Модель перекладу за результатами досліджень [1]

Отже, відправник В продукує ТО (Т), призначений для отримувача (О). Перекладач виконує подвійну роль отримувача O^1 та відправника B^1 : перекладає отриманий ним ТО (Т) та скеровує ТП (T^1) отримувачу O^2 . Спираючись на згадану модель, автор пропонує певні тези, відповідно до яких для здійснення адекватного перекладу перекладач має, по-перше, виходити з домінантної комунікативної установки, оскільки вона визначає вибір мовних засобів у ТП. По-друге, він має усвідомлювати різні рівні еквівалентності: синтаксичний (із заміною одних лексичних знаків іншими при збереженні синтаксичної структури висловлювання); семантичний із двома підрівнями (компонентним, на якому семантична структура залишається без змін, проте їх зазнає граматична структура, і референційним, на якому відбуваються ґрунтовніші лексико-граматичні зсуви) та прагматичного (з урахуванням комунікативної установки та комунікативного ефекту ТП як основи для оцінки якості перекладу). Таким чином, якісний професійний переклад передбачає вміння здійснювати перекладацький аналіз ТО (з метою виявлення його комунікативного змісту), здатність бачити в ТО не тільки сукупність слів та певних граматичних конструкцій, але й його цілі та мовленнєві функції (денотативну, експресивну, фактичну, металінгвістичну, поетичну тощо). Невід'ємним є також уміння розпізнавати в ТО перекладацькі проблеми та вирішувати їх при породженні ТП, враховувати соціокультурні особливості адресата з метою визначення імплікатур ТО й вирішення доцільності їх експлікації у ТП.

Інші автори [7], намагаються будувати загальну психологічну модель перекладу, ґрунтуючись на поняттях «внутрішнього мовлення», що здійснюється на базі «універсального предметного коду» (УПК). Відповідно, запропоновано модель перекладу, що включає шість етапів дій у свідомості перекладача: 1) сприймання ТО; 2) переклад відповідних думок на внутрішнє мовлення (УПК на базі МО); 3) розуміння денотата (перцептивно-когнітивних та емоційно-оцінювальних характеристик моделі фрагмента реальності, що міститься в ТО); 4) інтуїтивно-чуттєве відображення об'єктивних предметів і явищ, їхніх зв'язків і відношень, унаслідок відмови від мовного оформлення (за допомогою поняттєвої системи МО) сприйнятих думок; 5) переклад згаданого інтуїтивно-чуттєвого відображення на внутрішнє мовлення (УПК на базі МП) для забезпечення смислової тотожності думок ТО і ТП — перехід до поняттєвої системи МП; 6) передача думок ТО засобами поняттєвої системи та її лінгвістичних маркерів у МП.

Усі зазначені вище моделі перекладу загалом є слухними, але слід мати на увазі, що вони також стосуються і письмового перекладу, а останній має істотні відмінності від усного. Згадані відмінності пов'язані [8] із суттєвими часовими обмеженнями стосовно прийняття перекладацьких рішень в УПП, із неможливістю користуватися довідковими матеріалами, а також із автоматизованим володінням механізмами антиципації, компресії та перефразування, різними способами перекладу. Небажаність виправляти переклад в усній його формі унеможлиблює й застосування окремого етапу редагування. Іншою особливістю УПП є необхідність утримання в пам'яті змісту значних відрізків ТО до настання паузи мовця. Для забезпечення такого утримання студенти мають володіти навичками перекладацького скоропису та його здійснення в умовах сприймання ТО на слух.

Етапи УПП відрізняються від письмового також особливостями їхньої реалізації. Зокрема, етапи інтерпретації ТО, розуміння семантичного змісту, концептуальної програми автора ТО та прогнозування можливих труднощів розуміння ТП наявні і в УПП, однак в останньому згадані дії здійснюються за суттєвих часових обмежень. До того ж тут відбувається ще й паралельний запис змісту ТО. Таким чином, в УПП відповідні психологічні механізми перекладача мають бути сформованими до такого ступеня, аби забезпечити здійснення усіх трьох дій (два види розуміння та прогнозування) миттєво й одночасно із записом змісту ТО.

На етапі породження ТП відмінностей між УПП та письмовим перекладом ще більше [7]. У письмовому перекладі етапи інтерпретації ТО й породження ТП є дискретними, а в УПП вони ускладнені одночасним виконанням паралельних дій (як уже згадувалося, на етапі сприймання ТО на слух здійснюється запис його змісту, а на етапі породження ТП читання власних записів супроводжується озвученням ТП). Більше того, на додачу до необхідності синхронізації двох різноспрямованих (рецептивного та продуктивного) процесів, перекладач має також здійснювати операції розробки стратегії перекладу, пошуку еквівалентів і породження ТП.

Спостерігалися й спроби виділити диференційні ознаки УПП. За результатами деяких з них [4, с. 184-185], згаданому виду усного перекладу притаманна дворівнева структура ТП — перший рівень становить логіко-тематична прогресія, а другий — перехідні елементи й компоненти (вставні, оцінювальні, модальні, атрибутивні), що доповнюють логіко-тематичний рівень.

За результатами праць деяких дослідників [2, с. 7-8], зміст процесу УПП із застосуванням перекладацького скоропису включає дві фази. Під час першої фази (яка, у свою чергу, підрозділяється на три підфази) мовець виступає з повідомленням (ТО), а перекладач, сприймаючи виступ на слух, фіксує його зміст за допомогою перекладацького скоропису.

У першій підфазі наявні джерело інформації та власне інформація, закодована усно за системою мови оригіналу (МО) — відправне монологічне повідомлення, важливими компонентами якого є інтонація та паузація, що допомагають визначити логічну

модальність висловлення, головну думку, ступінь завершеності чи незавершеності висловлення.

У другій підфазі відбувається сприймання та розуміння ТО — робоче аудіювання ТО через практичну спрямованість аудіювання на потреби подальшого перекладу. Важливим є і його перебіг в умовах, які унеможливають глибокий аналіз ТО та потребують негайної його оцінки. Отже, для аудіювання в УПП характерні швидкоплинність та одноразовість сприймання ТО. У цій підфазі необхідними вміннями є, з одного боку, сприймання ТО як цілісного утворення, а з іншого — його поділ на частини, що є притаманними процесу аудіювання і в одномовній комунікації. Виділення головних елементів уможливорюється завдяки надлишковості мови, механізму ймовірного прогнозування та знанню «широкого» й «вузького» контексту. Останній диференціює значення головних слів, а його незнання зумовлює найбільші труднощі на початковому етапі сприйняття ТО, гальмуючи функціонування механізму антиципації. Хибне розуміння початку ТО спричиняє невірну спрямованість сприймання й неточне розуміння всього ТО. «Широкий» контекст — знання предмета та ситуації комунікації («фонові знання»), які забезпечують адекватну орієнтацію перекладача як на початковому етапі сприймання ТО, так і протягом усього перекладу. Темп мовлення оратора може впливати на розуміння ТО, оскільки занадто повільне говоріння створює завеликі інтервали між словами, зумовлюючи побічні асоціації, що утруднюють розуміння ТО. З іншого боку, занадто швидкий темп говоріння, навпаки, спричинює надто короткі інтервали між словами, що ускладнює розмежування словосполучень та їх значень. Іншими негативними чинниками можуть бути також занадто абстрактний зміст ТО, синтаксично складні й незграбні структури та неправильний розподіл уваги.

У третій підфазі відбувається запис змісту ТО за допомогою перекладацького скоропису, що певною мірою ускладнює сприймання й розуміння і потребує сформованих навичок синхронізації аудіювання з письмом.

Під час другої фази перекладач передає інформацію ТО за допомогою ТП адресату, спираючись на власні записи. У цій фазі відбувається оформлення ТП, під час якого перекладач, завдяки тому, що його записи (в ідеалі) здійснюються не послівно, а за смыслом, перебуває під несуттєвим впливом мовних засобів ТО. У цій фазі вирішальними є навички розпізнавання змісту власних записів та продукування усного повідомлення.

Визнаючи загальну обґрунтованість фаз та підфаз, зміст яких викладено вище, доцільно звернути увагу на певні суперечності моделі, що розглядається.

По-перше, термін «підфаза» у цьому викладі видається синонімічним поняттю «підетап», тобто, виходячи зі своєї назви, підфази мали б іти одна за іншою у певному порядку. Однак, усі три підфази першої фази УПП відбуваються одночасно, а тому навряд чи можуть так називатися.

По-друге, перша підфаза навряд чи стосується перекладу взагалі, оскільки в ній не бере участь перекладач. Фактично переклад починається із сприймання ТО перекладачем, тобто з другої підфази у моделі, що розглядається. Якщо вже включати до загальної схеми ланку породження ТО адресантом, то логічно було б до змісту другої фази включити ланку сприймання ТП адресатом. Однак, на наш погляд обидві з них проходять без участі перекладача.

По-третє, спостерігається порушення логіки у викладі обох фаз. У першій фазі дії перекладача із сприймання ТО та запису його змісту перекладацьким скорописом виділені в окремі підфази, тоді як у межах другої фази аналогічні за змістом дії щодо зчитування власних записів та озвучення ТП в окремі підфази не виділяються. Доцільніше розглядати зміст кожної фази (етапу) як такий, що складається з паралельних дій — на першому етапі ми маємо справу з паралельним сприйманням ТО та запису його змісту перекладацьким скорописом, а на другому — з паралельним зчитуванням власних записів та озвученням ТП.

Суттєвим для розробки методики навчання УПП є усвідомлення викладачами та

укладачами навчально-методичних матеріалів стратегій, до яких вдаються (майбутні) перекладачі для вирішення перекладацьких проблем. За результатами експериментальних досліджень [7; 10], до складу згаданих стратегій входять принаймні такі. В обох дослідженнях спостерігались певні сегменти ТП майже без пауз чи будь-яких інших переривань мовленнєвого потоку, що дозволяє класифікувати їх як переклад безпроблемних сегментів ТО. З іншого боку, зафіксовані ознаки усвідомлення випробуваними перекладацьких проблем, індикаторами якого є невмотивовані паузи, що реєструвалися у перекладах усіх без винятків учасників експерименту. Нерідко для скорочення таких пауз студенти використовували елементи-заповнювачі, наприклад, «е-е-е», «а-а-а» тощо. Спостерігався також схожий характер (холістичний або частинами) спроб вирішення згаданих проблем. При холістичному способі студенти намагалися встановити смисл одиниці перекладу (наприклад, словосполучення) з урахуванням його лівосторонніх та правосторонніх зв'язків, а при частковому підході вони старалися розв'язати проблему шляхом її розчленування на складові частини. Фіксувалося також відкладання рішення, шляхом введення заповнювачів або інформації, відсутньої в ТО, але пов'язаної з його тематикою.

Типовою стратегією усіх випробуваних було калькування синтаксичної структури речення ТО із збереженням позицій відповідних слів у ТП, навіть якщо це порушувало норми МП. Іншою стратегією було перефразування сегментів як ТО, так і ТП. У першому випадку відбувалася пермутація (зміна порядку слів ТО у ТП), а в другому — перефразування свідчить про наявність перекладацької проблеми, пошук її рішення або розробку другої (третьої тощо) версії перекладу. На думку дослідників [7, с. 258], перефразування сегментів ТП є одночасно й свідченням експліцитної перевірки попередніх рішень та ментального упорядкування ТП. У процесі пошуку рішення перекладацької проблеми часто фіксувався так званий «моніторинг» (повторення слів) сегментів ТП, який виконує ту ж саму роль, що й невмотивовані паузи — вони свідчать про пошук рішення перекладацької проблеми. Індикатором таких проблем є також обмовки (наприклад, вживання словосполучення «федеральна поліція» замість «федеральна політика», «штати» замість «штати», «репресія» замість «рецесія») у перекладах випробуваних (приклади запозичені в інших авторів — див. [7, с. 257]). В обох дослідженнях фіксувалися також випадки нерозв'язання перекладацьких проблем, які були наслідком невдалої спроби перекладача або ж його відмови від неї взагалі.

Важливим для навчання УПП є питання виділення навичок та умінь, притаманних цьому виду перекладу.

По-перше, як зазначається в оглядових роботах [7], навички й уміння доцільно розділити на ті, що є спільними для усіх видів усного перекладу, та притаманних лише одному з них, у нашому випадку, УПП.

До першої групи належать навички вибіркової стратегії у сприйманні ТО, тобто здатність знаходити головну інформацію й розпізнавати її смислові опорні пункти. Важливими є також навички сегментування ТО (тобто його поділ перекладачем на одиниці орієнтування з урахуванням його синтактико-семантичних та інтонаційних ознак), імовірнісного прогнозування (допомагає прогнозувати подальший зміст ТО та його синтаксичні структури) і контекстуальної догадки (сприяє вирішенню перекладацьких проблем за рахунок контексту). Для УПП одним із ключових є уміння синхронізації кількох видів діяльності, оскільки, як уже згадувалося раніше, на етапі сприймання ТО виникає необхідність синхронізувати процеси аудіювання та письма, а на етапі породження ТП — читання (записів) і говоріння.

Хоча в УПП запам'ятовування змісту ТО забезпечується за допомогою перекладацького скоропису, елементи якого є «смисловими віхами» пам'яті, однак мнемічні навички є незайвими і в цьому виді перекладу, так само як і навички та уміння пошуку й прийняття перекладацьких рішень, зокрема, уміння розв'язання нестереотипних лексико-фразеологічних та інших проблем [7, с. 266]. Навичка переключення з мови на

мову, хоча й не є в УПП такою важливою як, наприклад, у двосторонньому абзацно-фразовому перекладі, однак має бути наявною і у фахівця, що здійснює цей вид перекладу. Для забезпечення плавності УПП суттєвим є автоматизоване володіння операціями лексико-синтаксичного варіювання говоріння (лексичні заміни, описовий переклад, семантичні трансформації, лексико-синтаксичні конверсії, синтаксичні інверсії; антонімічні перетворення тощо). Для УПП важливими є також навички автоматизованого володіння найуживанішими лексичними, фразеологічними та синтаксичними відповідниками у двох мовах, а також компресії тексту.

Одними з найважливіших для УПП є навички техніки говоріння (дикція, правильне інтонаційне оформлення, голосне говоріння), уміння рівномірного говоріння без невмотивованих пауз і повторів, навички належного оформлення висловлювання за допомогою просодичних засобів, заповнення пауз природними мовленнєвими формулами, здатність (якщо необхідно, оскільки зазвичай УПП здійснюється у помірному темпі) до високого темпу говоріння.

До другої групи належать навички та уміння, що є притаманними лише УПП і впливають із природи останнього. Одним із таких умінь, як зазначають дослідники [7, с. 268], є здатність вільно розуміти зміст (і смисл) ТО на слух в умовах одноразовості й короткочасності його сприймання. Це уміння не зводиться тільки до навичок аудіювання, оскільки супроводжується необхідністю виділення головних смислових членів для запису, втрата яких спричинює втрату змісту (і смислу) принаймні частини ТО. Аудіювання в УПП здійснюється на фоні пошуку головних смислових членів у ТО засобами смислового аналізу, що вимагає засвоєння принципів його здійснення. Крім того, в УПП виділення згустків смислу ТО при аудіюванні здійснюється з опорою на образну пам'ять (символи перекладацького скоропису). Для застосування останнього перекладач має знати його принципи й володіти уміннями його застосування. Крім навичок міжмовного переключення, перекладачеві в УПП необхідні ще й навички міжсеміотичного переключення. Для цього у перекладача додатково має бути розвинута моторно-графічна реакція, яка, як зазначають дослідники [7, с. 268], ґрунтується на переключенні з природної мови на ідеографічне письмо і навпаки. Ця навичка потрібна й на етапі породження ТП, де від перекладача вимагається продукування говоріння, що синхронізується з читанням власних записів змішаного характеру — поєднання елементів природної мови з ідеографічним письмом.

Висновки. Таким чином, процес УПП здійснюється у два етапи, кожен з яких включає дві різноспрямовані діяльності, що виконуються паралельно — на першому відбувається паралельне сприймання ТО та запис його змісту перекладацьким скорописом, а на другому — паралельне зчитування власних записів та озвучення ТП.

Узагальнюючи викладене вище, можна припустити, що УПП ґрунтується на таких навичках та вміннях: навички вибіркової стратегії у сприйманні ТО, сегментування ТО, імовірнісного прогнозування, контекстуальної догадки, компресії тексту, переключення з мови на мову, уміння синхронізації кількох видів діяльності, лексико-синтаксичного варіювання говоріння, володіння найуживанішими лексичними, фразеологічними та синтаксичними відповідниками у двох мовах, техніки говоріння, рівномірного говоріння без невмотивованих пауз і повторів, належного оформлення висловлювання за допомогою просодичних засобів, заповнення пауз природними мовленнєвими формулами, високого темпу говоріння, мнемічні навички, навички міжсеміотичного переключення, здатність вільно розуміти зміст (і смисл) ТО на слух в умовах одноразовості й короткочасності його сприймання, навички та уміння пошуку й прийняття перекладацьких рішень, уміння застосування перекладацького скоропису.

Перспективу нашого дослідження вбачаємо в дослідженні ролі перекладацького скоропису в забезпеченні якісного УПП.

Література:

1. Бреус Е. В. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Е. В. Бреус. — М. : УРАО, 2003. — 103 с.
2. Миньяр-Белоручев Р. К. Последовательный перевод / Р. К. Миньяр-Белоручев. — М. : Воениздат, 1969. — 288 с.
3. Найда Ю. К. К науке переводить. Принципы соответствий / Ю. К. Найда // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. — М. : Международные отношения, 1978. — С. 114-137.
4. Нямцу А. Є. Основи перекладознавства: Навчальний посібник / А. Є. Нямцу. — Чернівці : Рута, 2008. — 312 с.
5. Ревзин И. И. Основы общего и машинного перевода / И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг. — М. : Высшая школа, 1964. — 243 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. — М. : Р. Валент, 2007. — 244 с.
7. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник для студ. вищих заклад. освіти за спеціальністю «Переклад» / Леонід Черноватий. — Вінниця : Нова Книга, 2013. — 376 с.
8. Черноватий Л. М. Особливості різних видів перекладу та зміст формування фахової компетенції майбутніх перекладачів / Л. М. Черноватий // Наукові записки. — Вип. 75 (5). — Серія: Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. — С. 22-26.
9. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics / J. C. Catford. — London : Oxford University Press, 1978. — 103 p.
10. Lörscher, W. The Translation Process: Methods and Problems of its Investigation / W. Lörscher // Meta. — Vol. 50. — N2. — 2005. — P. 597-608.

У статті на підґрунті критично розглянутих підходів запропоновано психологічну модель усного послідовного перекладу, що складається з двох етапів: паралельного сприймання тексту оригіналу із записом його змісту перекладацьким скорописом та паралельного зчитування власних записів із озвученням тексту перекладу. Визначено також стратегії, навички та вміння усного послідовного перекладу із застосуванням перекладацького скоропису.

Ключові слова: усний послідовний переклад, перекладацький скоропис, етапи, стратегії, навички, вміння.

В статті на основі критически рассмотрених підходів пропонується психологічну модель усного послідовного перекладу, котра складається з двох етапів: паралельного сприймання тексту оригіналу і запису його змісту перекладацьким скорописом і паралельного зчитування власних записів і озвучування тексту перекладу. Визначені також стратегії, навички і вміння усного послідовного перекладу із застосуванням перекладацького скоропису.

Ключевые слова: устный последовательный перевод, переводческая скоропись, этапы, стратегии, навыки, умения.

A psychological model of consecutive interpreting is put forward on the basis of critically examined approaches. This model comprises two stages: simultaneous comprehension of the source text accompanied by shorthanding its content and simultaneous decoding shorthanded notes accompanied by producing the target text. The article also spells out strategies, skills and subskills of consecutive interpreting with the application of interpreter's shorthand.

Keywords: consecutive interpreting, interpreter's shorthand, stages, strategies, skills and subskills.